

Емблеми монети Подільського князівства (II пол. XIV ст.).

Доповідь на XIV науковій геральдичній конференції УГТ.

(28 – 29 жовтня 2005, Львів)

Погорілець О. Г., Саввов Р. В.

м. Хмельницький, email: medzhibozh@ic.km.ua; rvs@ic.km.ua

Суттєвою проблемою геральдики України залишається недостатнє вивчення початкового періоду застосування гербів на українських землях в XIV-XVст. Походження багатьох ранніх родових гербів і гербів міст не отримали переконливого тлумачення. В першу чергу це пояснюється недостатньою кількістю джерел того віддаленого часу. Тому поява нових історичних свідчень привертає до себе особливу увагу. Такими стали недавно знайдені на Поділлі, раніше невідомі нумізматиці, монети. Як показало їхнє вивчення, вони були карбовані в Подільському князівстві, заснованому в другій половині XIV ст. князями Коріатовичами, та виявилися тими самими "подільськими полугрошиками", відомими з актових матеріалів початку XV ст., реальне існування яких довгий час бралось під сумнів.¹

Монети Подільського князівства: 1 - Дунаївці 1; 2 - Городок; 3 - екземпляр УНМ*; 4 - Вишгород.

*Зображення монети УНМ публікується з дозволу Угорського Національного Музею.

Значний інтерес становить і геральдичний аспект монет Костянтина, тому що емблеми, зо-

Атрибуція цих монет, виконана авторами, дозволила встановити, що вони були емітовані князем Костянтином Коріатовичем (1380? - 1391) в Смотричі, можливо, у Кам'янці – Подільському.² Крім Києва, Львова і Новгород-Сіверського це був ще один - четвертий центр в Україні, де в минулому карбувалася обігова монета. Завдяки своїй інформативності - написам на обох сторонах, складним зобра-

бражені на них, відносяться до того малодослідженого періоду, котрий передував масовому поширенню гербів на українських землях у XV-XVI ст.

Крім трьох невеликих, діаметром 17 - 19 мм, срібних монет Подільського князівства, що були знайдені у м. Дунаївці та біля м. Городок Хмельницької області, у музейних колекціях вдалося виявити ще дві аналогічні монети. Одна з них зберігається в Києві в Національному музеї історії України (НМІУ), а інша, яка була раніше опублікована, у Будапешті в Угорському національному музеї (УНМ).³ Монета НМІУ була виявлена в 1937 р. при археологічних розкопках у Вишгороді, місце і точний час знахідки монети УНМ невідомі. Ці монети у свій час не отримали конкретної атрибуції, хоча монета УНМ досліджувалась ще у XIX ст.. Можливо, це було пов'язано з незадовільним станом їхніх написів. Всі відомі у даний час монети Костянтина карбовані трьома різними парами штемпелів і мають практично однакові латинські написи в готичному стилі. Легенду монет було реконструювано, використовуючи збережені фрагменти написів усіх монет, і, на думку авторів, вона має такий вигляд:
+ MONETA CONSTA[N]TINI / + D[UCIS] H[EREDIS] [ET] DOMINI DE SMOTRIC
Монета Костянтина, к(нязя), д(ідича) (і) господаря Смотрича.

У збережених документах того часу Коріатовичі використовують титули, подібні до легенди монети. Наприклад, у грамоті Костянтина та його брата Федора від 1388 р. формулювання титулу прямо збігається з легендою монети: *"Ми князь ... дідичеве і господареве Подільської землі ..."*.⁴ Висока проба срібла, середня вага біля одного грама свідчить про те, що монета Костянтина карбувалася по стопі добре відомого на Поділлі напівгроша, що випускався в Львові, так званого "руського грошика". Час карбування монети Костянтина датується, за збігом її ваги з вагою львівського "руського грошика", яку він отримав наприкінці правління в Польщі Людовика Угорського (1342 - 1382), початком 80-х років XIV ст..⁵ Датоване у такий спосіб карбування монети співпадає з часом правління Костянтина на Поділлі. Швидше за все, спочатку Костянтин правив у Подільському князівстві один, тому що відома його одноосібна грамота від 1385 р.⁶ Десь до 1388 р. у нього з'явився співправитель, - молодший брат Федір. Цим роком датована їх перша відома спільна вищезгадана грамота. Відсутність у легенді монети імені брата - співправителя Федора, дозволяє припустити, що монета Костянтина карбувалася в період його самостійного правління, тобто після 1380 р. і до 1388 р..

Привертають до себе увагу зображення – емблеми монет Подільського князівства. Це вершник, що вбиває списом дракона ("змія") і, на іншій стороні, герб угорських королів XIV ст. династії Анжу. Герб зображений на трикутному готичному щиті, розсіченому навпіл. У першому полі три фасції (балки) староугорського герба Арпадів, у другому сім геральдичних лілій Анжу. Найбільш близькі до даного герба аналоги знаходимо на монетах Людовика

Угорського і грошах перших емісій молдовського господаря Петру Мушата (1377 - 1391).⁷ Присутність на монеті Костянтина анжуйського герба, з одного боку, повинна вказувати на якусь форму відносин залежності Подільського князівства від Угорщини. Є підстави думати,

Герб угорських Анжу на: 1 - монеті - Дунайвці 1; 2 - монеті УНМ; 3 - монеті НМІУ; 4 - гроші Петру Мушата; 5 - денарії Людовика Угорського; 6 - денарії Ядвіги.

хоча прямі свідчення і відсутні, що Костянтин Коріатович міг бути васалом Людовика Угорського. По-перше, відомо, що трохи раніше, у 1377 р., його брати - Олександр і Борис, склали королеві присягу. По-друге, побічно на користь цієї залежності свідчить також той факт, що Костянтина, як і його молодшого брата - співправителя Федора, не було серед більшості великих феодалів Литви, що у 1386-87 роках присягнули новому королеві Польщі Ягайло.

З іншої сторони звертає на себе увагу той факт, що на монеті відсутні будь-які написи,

що мали б відношення до цього герба. Тому невідомо навіть, до кого з можливих можновладних осіб він міг би відноситися. Крім Людовика Угорського, це могла бути і його дочка, королева Польщі - Ядвіга, а також ще одна його дочка, королева Угорщини - Марія, що правили в 80-х роках XIV ст.. Якби карбування в Подільському князівстві велося під прямим проводом Угорщини (Польщі), то, крім анжуйського герба, на монеті Костянтина був би напис з королівським ім'ям і титулом. Можливо запропонувати кілька пояснень анонімності анжуйського герба монет Подільського князівства. Наприклад, Костянтин, самостійно почавши карбування, міг за власною ініціативою розмістити анжуйський герб на своїй монеті в декларативних цілях, як символ союзу Подільського князівства з Угорщиною проти польської експансії, що реально загрожувала йому в той час. Тим більше, що після смерті Людовика в 1382 р., внаслідок боротьби, що розгорнулася в Угорщині за владу, залежність Поділля від Угорщини повинна була стати чисто номінальною.

Інша можлива причина присутності на монеті Костянтина анжуйського герба - економічна. Мова йде про наслідувальне карбування. Наслідування успішній на грошовому ринку монеті було розповсюдженим явищем у той час. Приклади такого явища серед сусідів: у Польщі гріш Казимира III - наслідування празькому грошеві; в Угорщині анжуйський дукат - флорентійському флорині. У Київському князівстві карбували монету, наслідуючи золотоординській, а Московське князівство ще в XV ст. вело карбування, наслідуючи типам татарських монет з іменами давно померлих ханів. До наслідувального карбування примушу-

вало і відсутність власної сировинної бази при обмежених економічних ресурсах, як це було у випадку з Подільським князівством. На думку авторів, монета Костянтина, крім Поділля, призначалася для обслуговування торгівлі в Південно-Західному регіоні, що включав Північне Причорномор'я, Червону Русь і Львів. Тому не дивно, що вона по стопі збігалася зі львівським "руським грошиком", а по оформленню була подібна угорським монетам, розповсюдженим у регіоні.

Св. Юрій змієборець на: монетах Костянтина 1, 2, 3; печатці Олександра 4, 5.

4 - мал. печатки з книги А. Б. Лакієра "Російська геральдика"; 5 - хромолітографія воскової печатки з грамоти від 1375 р. із книги П. Батюшкова "Поділля".

Друга емблема монет Подільського князівства - зображення вершника. Вершник у німбі, в іншому випадку (на монеті НМІУ) у шоломі, кроком їде по геральдичному праворуч. Витягнутою рукою він тримає спрямованого вниз списа, яким пробиває шию (голову) стилізованого "змія", що лежить на спині під ногами коня. Це класичний сюжет - "Святий Юрій змієборець". Показово, що зображення св. Юрія змієборця розміщено на стороні монети з ім'ям монетного сеньйора, що повинне вказувати на приналежність емблеми Костянтину. До останнього часу становище з емблемами Коріатовичів виглядало суперечливим. Звісток про князівський знак їхнього батька Коріата - Михайла не збереглося, хоча не видно причин, по яким би Коріат міг застосовувати емблему, що відрізнялася від родових емблем інших Гедиміновичів. Збереглися зображення печатки Олександра Коріатовича. На ній зображений стилістично однотипний з монетою св. Юрій змієборець, що також рухається праворуч.⁸ Зображення на печатках самого Костянтина і його братів - Федора і Василя Коріатовичів, відомі тільки по суперечливих описах, складених у польських королівських архівах в XVI-XVIII ст.. Так, на печатках, привішених до спільної грамоти Костянтина і Федора від 1388 р., архіваріус побачив однакові зображення вершників, що він визнав литовським гербом "Погоня".⁹ У той же час на печатках грамот від 1403 р. того ж Федора і Василя спостерігач зафіксував зображення св. Юрія, - "... *sigillum cum imagine D. Georgii*".¹⁰ Хоча раніше вже висловлювалася думка, що емблема зі св. Юрієм змієборцем була загальною родовою емблемою братів Коріатовичів, вона зазнавала критики.¹¹ Знахідка монети Костянтина дозволяє відкинути всі сумніви і визнати зображення св. Юрія змієборця по-перше - князівським знаком Костянтина і, по-друге - загальною емблемою братів Коріатовичів.

Чому ж брати Коріатовичі відмовилися від своїх родових емблем, загальних для всіх Гедиміновичів, таких, наприклад, як "Погоня"? Автори вважають, що це, можливо, пов'язано з їхніми спробами розбудувати Подільське князівство як незалежну від Великого князівства Литовського (ВКЛ) державу. Тому Коріатовичі відкинули "Погоню", або "Колюмны", що на той час уже значною мірою стали державними символами ВКЛ, і обрали для свого князівства нову емблему - св. Юрія змієборця. Державний характер цієї емблеми Коріатовичі підкреслювали, вказуючи у своїх грамотах: "...і на потвержінъє завісили єсми печать нашого князства к сему листу".¹² Як державний символ св. Юрій змієборець був розміщений, відповідно, і на монеті Подільського князівства Костянтином. У той же час св. Юрій змієборець був і родовою емблемою всіх братів Коріатовичів. Так, самий молодший з Коріатовичів - Василь, хоча і не був подільським князем, що впливає з відсутності в його титулі з грамоти від 1403 р згадки про Поділля, "*Nos dux Vasilius Coriathovycz. Significamus tenere ...*",¹³ але печатка при його грамоті, проте, мала зображення св. Юрія змієборця. Красномовним свідченням послідовного застосування Коріатовичами своєї нової загальної родової емблеми є той факт, що обидві подільські столиці - Смотрич і Кам'янець, надалі успадкували їхню емблему як герб.¹⁴ Такий же герб - св. Юрій змієборець, має й одна з давніх столиць Молдавії - Сучава. Відомо, що один зі старших Коріатовичів - Юрій став господарем Молдавії в 1374 р., хоча тут зв'язок між Коріатовичами і гербом цього міста менш очевидний. Нащадки Коріатовичів, князі Збараські, Вишневецькі та ін., також успадкували емблему братів як родовий герб. У цьому зв'язку необхідно підкреслити, що протогоерб Коріатовичів з зображенням св. Юрія був одним із самих ранніх у Східній Європі.

**Відбиток печатки
Володимирського
князівства від 1324 р.**

Найбільше імовірно, що Коріатовичі запозичили емблему св. Юрія змієборця через Олександра, що у 1366-1370 роках був володимирським князем. На той час емблема св. Юрія змієборця вже існувала у володимирському князівстві як князівський знак, а також, можливо, як територіальна або міська емблема.¹⁵ Але можливо, що св. Юрій змієборець у Коріатовичів з'явився ще раніше, наприклад, після успішної Синеводської битви 1362 р., коли Коріатовичі отримали Поділля і, відповідно, виникла потреба в новій емблемі. У цьому їм могли допомогти вищезгадані зв'язки з Угорщиною, де був розповсюджений культ св. Юрія. Відомо про заснування там на початку XIV ст. першого в Центральній Європі світського ордена св. Юрія.

На погляд авторів можливе також існування зв'язку між емблемою Коріатовичів і появою герба Московського князівства. Один із старших братів Коріатовичів - Дмитро, у 1356 р. оженився на дочці Вел. кн. Московського Івана Красного, сестрі Дмитра Донського. Дми-

тро, виходячи з прізвиська Боброк - Волинський, яке він пізніше отримав у Москві, мав володіння на схід Львова, у районі ріки Бібрка, що дозволяє припустити, що він разом з іншими Коріатовичами, Юрієм і Олександром, також брав участь у боротьбі литовських князів з Польщею й Угорщиною за Галицьку спадщину. Десь після 1366 р., втративши свої Галицькі володіння, Дмитро з'являється на Північно - Східній Русі. У 1371 р. він уже воєвода Вел. кн. Московського Дмитра Донського. Показав себе талановитим полководцем, здійснив ряд вдалих військових походів, один з героїв Куликовської битви 1380 р.

Вершник змієборець на: 1- монеті Костянтина; 4 - печатці Василя II Темного (1425 - 1462), печатка №436а В. Янін; 5 - Московському гербі з книги Герберштейна поч. XVI ст.; 6 - гербової печатки від 1479 р. Івана III (1462 - 1505). Св. Дмитро на печатках Дмитра Донського (1360 - 1389) - 2, 3.

ба в Івана III. Однак знайомство московських князів із самою ідеєю герба, у тому числі і через Дмитра Коріатовича, повинне було стати поштовхом до відмови від багатовікової традиції використання на актовій печатці обов'язкового зображення патронального святого і привести до пошуків нових геральдичних сюжетів, що і спостерігається вже для печаток Дмитра Донського.¹⁷ Надалі, при наступних великих московських князях Василеві Дмитровичі і Василеві Темному, на їхніх печатках і монетах з'являються різні сюжети, особливо популярним стає мотив вершника доти, поки при Івані III остаточно не закріплюється, як герб Московського князівства, емблема вершника змієборця.

Відкриття монети подільського князя Костянтина Коріатовича дозволило встановити, що зображення св. Юрія змієборця було емблемою Подільського князівства та одночасно протогербом братів Коріатовичів. Поява цієї державної емблеми в останній третині XIV ст., однієї з самих ранніх в Східній Європі, стала основою для поширення її в подальшому як гера-

Служба Дмитра була високо оцінена, він ввійшов у коло найближчих бояр Дмитра Донського. У духовній грамоті – заповіті великого князя від 1389 р. Дмитра Коріатовича згадано першим серед "... вернійших паче всіх" десятка бояр.¹⁶ Таким чином є підстави думати, що в Дмитра Донського і його синів були можливості познайомитися з емблемою - гербом їхнього першого боярина, оцінити переваги універсальної родової емблеми - герба. Мова не йде про пряме, безпосереднє запозичення герба. Занадто великий проміжок у часі між діяльністю Дмитра при московському великокнязівському дворі і появою герба

льничного зображення на теренах України. Емблему братів Кориатовичів, десь на початку XV ст. вже як герб, використовували їхні нащадки та подільські міста - столиці Смотрич та Кам'янець. Автори також вважають, що подальше вивчення цього питання допоможе прояснити походження гербів багатьох відомих українських родів.

-
- ¹ Trajdos T. M. Zagadka polgroszkow podolskich. // Wiadomosci Numizmatyczne, R. 27, Z. 1 – 2, 1983.- S. 73-80; Котляр М. Ф. Нариси історії обігу і лічби монет на Україні XIV – XVIII ст. – К., 1981. – С. 32.
- ² Погорілець О. Г., Саввов Р. В. Карбування монети на Поділлі в другій половині XIV ст. Доповідь на конференції „Грошовий обіг та банківська справа в Україні: минуле і сучасність“. Львів, 2004.; Погорілець О. Г., Саввов Р. В. Монета подільського князя Костянтина. // Нумізматика і Фалеристика, № 3 2004.;
- Погорілець О. Г., Саввов Р. В. Монеты подольского князя Константина Кориатовича (вторая половина XIV в.). Тезисы докладов и сообщений XIII ВНК. - Москва, 2005. – С. 109 – 110.
- ³ Lucian O., Buzdugan G., Oprescu C. Monede si banknote romanesti. – Bucuresti, 1977. - S. 57.
- ⁴ Tegowski J. Sprawa przylaczenia Podola do Korony Polskiej w koncu XIV wieku. //Teki Krakowskie 5 1997. S. 170.
- ⁵ Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV– першій чверті XV ст. – К., 1968. С. 70; Крижанівський А. Шуст Р., До генези іконографії та метрологічних показників монет Подільського князівства другої половини XIV ст. // Нумізматика і Фалеристика, № 2, 2005.
- ⁶ Молчановський Н. В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. – К., 1885. – С. 214.
- ⁷ Rethy L. Corpus nummorum Hungariae. Tab. XXV-XXVII.; Piescu O. Moneda in Romania. – Bucuresti, 1970. - S. 25, Im.16.
- ⁸ Батюшков П. Н. Подолия – СПб, 1891. Вкладка.
- ⁹ Tegowski J. Pierwsze pokolenia Giedymowiczow, Biblioteka Genealogiczna, T. 2,– Poznan, 1999. - S.182.
- ¹⁰ Halecki O. Koriatowicze a przodkowie Holszanskich i Czartoryskich. // Miesiecznik heraldyczny. - Warszawa, 1939. – R. 18. № 6. - S. 88.
- ¹¹ Мицько І. Cherchez la femme, або генеалогічний аспект історії Подільської держави. Семінар „Княжі часи“, - Львів, 2002. - 59 С.; Kuczynski S. M. Konstany Koriatowicz. Polski slownik biograficzny, - Warszawa, 1968, T. 14, - S. 73.
- ¹² Груша А. Невядомая грамота Федара Карыятовіча за 1391г. БГА, Т. 8, Сшытак 1 - 2 (14 - 15) 2001.
- ¹³ Tegowski J. Sprawa przylaczenia Podola do Korony Polskiej w koncu XIV wieku. //Teki Krakowskie 5 1997. S.174.
- ¹⁴ Дашкевич Я. Кам'янець–Подільський XVI – XVIII ст. місто трьох гербів // Міста та містечка в гербах, прапорах та печатках, Т. 1. – Львів, 2003. С. 75 – 94.; Савчук Ю. Міська геральдика Поділля.– Вінниця, 1995.- С. 25.
- ¹⁵ Дашкевич Я. Володимир – Волинська печатка 1324 року: міська, чи князівська? // Знак, № 13, Вісник УГТ, 1997. – С. 8 – 9.
- ¹⁶ Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV – XVI вв. – М., Л., 1950. - № 12.
- ¹⁷ Лакиер А. Б. Русская геральдика. – СПб, 1855., М. 1990. - С. 75 – 80., Таб. 5.